תנ״ך · ראשונים · רלב״ג · כתובים

רלב"ג רות

רבנו לוי ב"ר גרשום [הרלב"ג]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רלב"ג רות

רבנו לוי ב"ר גרשום [הרלב"ג]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רלבג-רות/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פסוק א 4
פסוק ב 4
פסוק ג 4
פסוק י 4
פסוק יב 4
פסוק יד 4
פסוק טו 4
פסוק יז 5
פסוק יח 5
פסוק כ 5
פסוק כא 5
פרק ב 5
פסוק א 5
פסוק ב 5
פסוק ג 5
פסוק ד 5
פסוק ז 5
פסוק ח 5
פסוק י 6
פסוק יב 6
פסוק יג 6
פסוק יד 6
פסוק טו 6
פסוק טז 6
פסוק יז 6
פסוק יט 6
פסוק כא 6
פרק ג 7
פסוק ב 7
פסוק ג 7
פסוק ד 7
פסוק ז 7
פסוק ח 7
פסוק י 7
פסוק יג 7
פסוק יד 8
פסוק טו 8
פרק ד 8
פסוק א 8
פסוק ב 8
פסוק ו 8
פסוק ז 8
פסוק ח 8
פסוק י 9
פסוק יא 9
תועלות 9

פרק א

פסוק א

ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ וילך איש מבית לחם יהודה וגו'. עד סוף המגילה. אמר שזה הספור היה בימים שהיו השופטים שופטים בישראל והנה מפני הרעב שהיה בא"י הלך מבית לחם יהודה לגור בשדי מואב:

פסוק ב

אפרתים מבית לחם יהודה. הנה אפרת הוא בית לחם כאמרו (בראשית לה, יט) בדרך אפרתה היא בית לחם:

פסוק ג

ותשאר האשה משני ילדיה ומאישה. ר"ל שלא נשאר מהם זולתה כי לא היו להם בנים:

פסוק י

כי אתך נשוב לעמך. ר"ל שלא יפרדו מעמה והוא ישראל ולזה ישובו אתה אע"פ שאין לה בנים. והנה ידמה כי נתגיירו כשנשאום מחלון וכליון ולזה לא מצאנו ברות שתצטרך להתגייר כשנשאה בועז ולזאת הסבה גם כן היו שבות אתה ולזה אמרו כי אתך נשוב לעמך אך רצתה נעמי לבחן אם נתגיירו מאהבת ה' יתברך או נתגיירו מצד חשקם בבניה:

פסוק יב

כי זקנתי מהיות לאיש. ר"ל ולזה אין ראוי לכם שתמתינו שיהיו לי בנים ותנשאו להם: **כי אמרתי יש לי תקוה וגו'**. ר"ל שאע"פ שאומר שיש לי תקוה להיות לי בנים במעי ולא עוד אלא שיהיה לי יותר מזה והוא שהייתי הלילה לאיש ונתעברתי ולא עוד אלא שיהיה לי יותר מזה והוא שילדתי בנים הלילה האם ראוי לכם שתמתינו עד אשר יגדלו התהיין עגונות כל זה הזמן:

פסוק יד

ותשק ערפה לחמותה. ר"ל להפרד ממנה והראית בזה דעתה שלא נתגיירה כ"א מפני חשקה בבן נעמי אך רות דבקה בה עם כל זה כי בחרה בדת ישראל ולא רצתה להמיר דתה ולזה אמרה באשר תלכי אלך עמך עמי ואלהיך אלהי:

פסוק טו

שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה. זה לאות שכבר נתפרדה קודם זה מאלהיה:

פסוק יז
באשר תמותי אמות ושם אקבר. ר"ל באי"י והיתה כוונתה בזה כי גם אחרי מות נעמי לא תשוב לעמה ולאלהיה:

פסוק יח
ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה וגו'. למדנו מזה שאחר שנמסר לגר קלות וחמורות מהתורה ועם זה הוא רוצה בה הוא ראוי להמנע מלדבר אליו עוד:

פסוק כ
קראן לי מרה. הנה הנועם הוא הפך המרירות כמו שהמתיקות הפכו כי הנועם יאמר על המתיקות אמר (משלי ט, יז) מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם:

פסוק כא
וה' ענה בי. ר"ל העיד בי את דברי חטאי בעבור העונש הנפלא שהביא עלי:

פרק ב

פסוק א
מודע לאישה. ר"ל מודע וקרוב:

פסוק ב
אחר אמצא חן בעיניו. ר"ל שאחר שאמצא חן בעיני אדון השדה אתיר לעצמי ללקוט בשבלים:

פסוק ג
אחרי הקוצרים. והוא הלקט שהוא לעניים כמו שנזכר בתורה:

פסוק ד
ויאמר לקוצרים ה' עמכם. ר"ל ה' יהיה עמכם לעזרכם ובזה הלשון ברך המלאך את גדעון באמרו ה' עמך גבור החיל (שופטים ו, יב):

פסוק ז
זה שבתה הבית מעט. זה הורה על זריזותה ועל חריצותה לאגור מאכלה בעת אשר תמצא ידה:

פסוק ח
וכה תדבקין עם נערותי. להמלט מן חשד גלוי עריות כי רות דבקה עמהן ואמר לה שכמו שעשתה עד עתה לדבק עם נערותיו כן תעשה במה שאחר זה:

פסוק י
להכירני ואנכי נכריה. ר"ל בעשות לי חסד ואנכי מעם נכרי ואע"פ שנתגיירה:

פסוק יב
אשר באת לחסות תחת כנפיו. ר"ל בהתגיירה ובאת תחת כנפי השכינה ללכת בתורת האל יתי ובמצותיו:

פסוק יג
ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך. ר"ל שאין אני במדרגה שאהיה ראויה להיות כאחת משפחותיך:

פסוק יד
וטבלת פתך בחומץ. כי החומץ משקיט הצמא ומקרר ומחזיק האצטומכא וזה כלו צריך בעת החום המופלג כי אז תחלש האצטומכא מגודל הצמא:
ויצבט לה קלי. ר"ל ויושט לה קלי:
ותאכל ותשבע ותותר. הנה נתן לה בעין יפה בדרך שהספיק לה לאכול כדי שבעה ונשאר לה ממנו:

פסוק טו
גם בין העמרים תלקט ולא תכלימוה. ר"ל אע"פ שתלקט השבלים הנופלות בין העמרים אשר אין לעני דין בהם לא תכלימוה:

פסוק טז
וגם שול תשולו לה מן הצבתים. ר"ל התירו והפילו לה השבלים מאגודות השבלים אשר קשרתם ותעזבו לה השבלים ההם ולקטה אותם ולא תגערו בה:

פסוק יז
ותחבוט את אשר לקטה. החביטה היא ההכאה על השבלים להוציא מהם התבואה:
ויהי כאיפה שעורים. הנה האיפה שלש סאין:

פסוק יט
יהי מכירך ברוך. ר"ל אשר עשה לך חסד:

פסוק כא
עם הנערים אשר לי תדבקין. הנה קצרה מה שאמר לה **וכה תדבקין עם נערותי** וכבר יתבאר ממה שאמרה לה נעמי **טוב בתי כי תצאי עם נערותיו** שכבר ספרה לה רות מה שאמר לה בועז ובה תדבקין עם נערותי:

פרק ג

פסוק ב
הנה הוא זורה את גורן השעורים. הזריה היא להוציא המוץ והקש מהתבואה וונט"ר בלעז:

פסוק ג
אל תודעי לאיש. ר"ל לא ידע איש בואך שם אבל תסתרי עד כלותו לאכול ולשתות:

פסוק ד
וגלית מרגלותיו. הוא החלק מהמטה אשר הוא לפאת הרגלים בקצה הערמה בקצה הכרי:

פסוק ז
בלט. בסתר:

פסוק ח
ויחרד האיש וילפת. ר"ל כי כאשר הרגיש שיש במשכבו זולתו חרד ואז הטה מצבו ועות אותו להפך צד הרגלים לדעת מי הוא אשר ישכב עמו ואז ידע כי אשה שוכבת מרגלותיו והנה אמרו וילפת הוא מענין ילפתו ארחות דרכם (איוב ו, יח):

פסוק י
הטבת חסדך האחרון מן הראשון. ר"ל לגמול טוב לנפשה כי היא לא בחרה להתדבק באחד החשובים והשלמים ולזה הלכה אל בועז עם היותו זקן. והנה החסד הראשון לפי מה שאחשוב מה ששמעה לקול בועז לבלתי לכת בשדה אחר או ירצה בחסד החסד שגמלה עם המתים. והנה חסדה הראשון היה שלא רצתה להפרד מנעמי וחסדה השני היה שבחרה להתחבר בגואלי בעלה וזה הוא הפירוש הנכון:

פסוק יג
והיה בבוקר אם יגאלך טוב יגאל. אפשר ששם הגואל שהיה יותר קרוב לה הוא טוב או אפשר שהרצון בזה אם יגאלך טוב הדבר וגו' כי יספיק לה זה ואם לא יגאלך וגאלתיך אנכי ונשבע לה כדי שתאמין בו.
ואמר לה **שכבי עד הבקר**. כי אולי מפני בשתה תסור משם בעוד לילה ויהיה לה לפחד מהנערים שלא יתעללו בה ולזה צוה אותה למען למלטה מזה שתשכב עד אור הבקר:

פסוק יד
ותקם בטרם יכיר איש את רעהו. ידמה שבועז העירה לקום אז וזה הוא **ויאמר אל יודע כי באה האשה הגורן** כי כדי שלא יודע הקימה ממשכבה בטרם אור היום שלא יוכל להכיר איש את רעהו:

פסוק טו
הבי המטפחת וגו'. ר"ל הכיני הצעיף אשר עליך ואחזי בקצותיו. והוא מדד שש מדות שעורים וישת עליה במטפחת ואחר זה בא בועז אל עיר בית לחם:

פרק ד

פסוק א
ובועז עלה השער וישב שם. זה לאות כי בועז היה שופט כי השופטים הם יושבים בשער. גם יורה על זה כי זקני העיר היו נכנעים למצותו:
פלוני אלמוני. פלוני הוא מענין ההסתר כטעם והוא פלאי (שופטים יג, יח) ר"ל כי לא פירש שמו וכן אלמוני גם כן הוא מענין העלם והרצון בזה שלא ידברו בשמו והנה היה שמו נעלם:

פסוק ב
אם תגאל גאל. כבר זכרה התורה (ויקרא כה, כה) שכאשר ימכור איש מאחוזתו ובא גואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר אחיו:

פסוק ו
לא אוכל לגאל לי פן אשחית את נחלתי. ר"ל שאם אפרע כסף הקנין הנה האמת אשחית את נחלתי שלא יהיה לי ממה לשכור עובדי אדמתי ותשאר שממה או אולי אצטרך למכור מנחלתי וכבר נתבאר בתורה שאין ראוי לגאל כשהיה הדבר בזה האופן:

פסוק ז
וזאת לפנים בישראל וגו'. ר"ל זה היה הדין מימים קדומים על דבר הקנין והחליפים לקיים כל דבר בדרך שלא יוכל לשוב אחר זה והוא שהיה שולף נעלו הקונה ונותן אותה למקנה וכאלו יקנה המקנה הנעל ובקנותו הנעל היה מקנה לקונה הדבר ההוא מהקנין או מהחליפין וזה היה כמו עדות אל קיום הקנין או החליפין:

פסוק ח
ויאמר הגואל לבועז קנה לך. זאת הגאולה:

וישלוף בועז נעלו. ונתן אותו לפלוני אלמוני ומתוך הנעל הקנה לו זאת הגאולה. וידמה שכבר השיב לו נעלו אחר זה כי לא יתכן שישאר שופט יחף ברגלו אחת ולזה היה זה הקנין לנעל עמם להקנות לו זולת זה. ומזה המקום למדנו כי אפילו קרקע נקנה בזה הקנין ר"ל בשליפת נעל ונתינתו למקנה:

פסוק י

להקים שם המת על נחלתו. רוצה לומר שכבר יאמרו שאשת המת מחזקת בו ואם יהיה לה זרע יירש זאת הנחלה:

פסוק יא

כרחל וכלאה. הקדימו רחל ללאה כי על רחל היה העקר בעבודת יעקב ללבן:
ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם. ברכוהו שיעשה חיל בה כמו שעשה כלב באפרתה שהולידה לו את חור שהיה בכור אפרתה והיה אבי בית לחם כמו שנזכר בספר דברי הימים. והנה אמרו לו זה לפי שהיה בא מחצרון והיה יושב בבית לחם ולפי שהמת היה אפרתי מבית לחם יהודה כמו שנזכר בראש זאת המגלה:
ויהי ביתך כבית פרץ. ברכוהו בברכת אביהם פרץ שבא מתמר לסבה מתדמה לזו:

תועלות

הנה זה הוא מה שראינו לבארו בזאת המגלה. ואולם התועלת המגיע מהנה:
הנה **התועלת הראשון**. הוא להודיע שאין ראוי לאדם שיתבולל בעמים אבל יתרחק מזה לפי מה שאפשר. הלא תראה מה שקרה לאלימלך בהטמעו בין הגוים כי זה היה סבה אל שנתחתנו בניו עם בנותיהם ומתו הוא והם בזמן קצר ולא נשאר מהם דבר ואע"פ שנתגיירו בנותיהם לא הספיק זה כי כבר גדלו בדיעות ההם ובמנהגים הפחותים והיו ג"כ שוקדות שם אצל בני עמם ולא היו שולטות לעזוב כל דעותיהם וכבר הורה שלא עזבו כל דעותיהן כי אמרה להן נעמי שתשובנה אשה לבית אמה ולו היתה יודעת שהם כישראליות לא היתה מחטיאה אותן והנה יורה שכבר נתגיירו מה שאמר נעמי לרות הנה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה:
התועלת השני. הוא להודיע כי מי שבא לדבק תחת כנפי השכינה ראוי שידקדקו עמו לעמוד על כוונתו אם הוא מתרצה בזה מלב ומנפש בשימאנו לקבלו ואם יתחזק ויתאמץ בדעתו זאת אין ראוי להוסיף עוד ולהרחיקו מזה. לזה תמצא שכאשר ראתה נעמי ברות כי מתאמצת היא ללכת אתה לא הוסיפה עוד להרחיקה מזה כי אז הכירה כי מלב ומנפש נתגיירה. ומזה המקום יתבאר שהבא להתגייר ראוי שימסרו לו קלות וחמורות

כי אז יתבארו לו מה שהוא מקבל עליו כשיתגייר ואחר זה ראוי שירחיקוהו מזה קצת עד שיעמדו על דעתו ואחר כשיראו שהוא מתאמץ בדעתו זאת אין ראוי לדבר אתו עוד להרחיק ממנו רצונו:

התועלת השלישי. הוא להודיע שראוי לאדם שיהיה זריז להמציא לו הצורך אליו בעת שתמצא ידו ולא יתעצל בזה. הלא תראה מה שקרה לרות מפני חריצותה לאגור מאכלה ומאכל חמותה בעת שתמצא עד שתכף שבאו קציר. שעורים השתדלה ללקוט בשבלים אחרי הקוצרים והיתה שוקדת על זה כמו שספר זה שבתה הבית מעט ובאה שם בבקר ולקטה עד הערב:

התועלת הרביעי. הוא להודיע שהמתקרב אל ה' יתברך יצליחו ענייניו. הלא תראה איך סבב ה' יתברך להצליח רות עד שכבר נשאת לשופט מהשופטים וזכתה להיות מזרעה המלכות על ישראל לנצח וזה שכבר יצא ממנה דוד אשר נתנה לו המלוכה ברית מלח:

התועלת החמישי. הוא להודיע שראוי להתרחק האדם מלקיחת מתנות ממי שתרע עינו בו ואף על פי שאין לבעל המתנות זכות בה כמו הענין במתנות ענייי כי התורה חייבה הבעלים לעזוב אותם לעניים וזה כי יהיה סבה אם שלא ישיג העני מבוקשו כשידקדקו הבעלים לשמור בתכלית מה שאפשר שלא יפול לפועלים מהשבלים כדי שלא ימצא דבר או יהיה סבה להחטיא הבעלים להחזיק במתנה ההיא וימנע העני מלקיחתה עם שהוא מבואר שראוי להשמר מלעשות כנגד רצון האנשים כשלא יביאו לזה ההכרח. ולזה תמצא שאמרה רות ואלקטה בשבלים אחר אשר אמצא חן בעיניו:

התועלת הששי. הוא להודיע שראוי לאדם שיקדים שלום לכל אדם ואפילו הוא עבדו או שכירו. הלא תראה כי בועז הקדים שלום לקוצרים אשר לו:

התועלת השביעי. הוא להודיע שהוא ראוי שידקדק האדם בשמירת נכסיו וקנייניו ואם ישכור פועלים שישב עמהם כדי שיעשו מלאכתם כראוי או יעמיד שם אדם במקומו להשגיח במלאכת הפועלים ולזרזם שיעשו מלאכתם כראוי. ולזה תמצא שספר שהיה לבועז נער נצב על הקוצרים ותמצא גם כן שבעת שזרה השעורים שכב בועז בגורן לשמור הערמה שלא יגנבו ממנה כי כבר יתכן להם לגנוב ממנה ולא יוכר ולזאת הסבה גם כן זכר כי רות לקטה עד הערב ועם כל זה מהרה לחבוט אשר לקטה להביא אל העיר כדי שלא יגנוב לה מאשר לקטה:

התועלת השמיני. הוא להודיע שראוי לאשה כשתצטרך ללכת בין האנשים שתהיינה עמה נשים באופן שלא תשיגנה חשד ערוה. ולזה אמר בועז לרות וכה תדבקין עם נערותי וזאת ראיה שהיא דבקה תחלה עם נערותיו למלט נפשה מן החשד:

התועלת התשיעי. הוא להודיע כי כשיראה אדם רצון איש אחד להטיב לו מאד ולא ידע בזה סבה הנה ראוי שיודיע לו מי הוא כי אולי האחר טועה בו וחושב שהוא איש מה שהוא גמול חסדו ולקיחת הטוב בזה האופן הוא בלתי ראוי. ולזה ספר שכבר שאלה רות הסבה ואמרה לו מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני ואנכי נכריה לחשבה כי אולי חשב בועז שהיא אשה. אחרת אשר הוא מחויב להטיב לה עד שהשיב לה כי כבר ידע מי היא ושהוא מחויב להטיב לה בעבור החסד שגמלה לנעמי:

התועלת העשירי. הוא להודיע שהוא ראוי לגמול חסד למי שיגמלהו לו או לקרוביו. הלא תראה כי מפני החסד שעשתה רות לנעמי שהיתה אשת קרובו התעורר לעשות לרות זה החסד שנזכר בזאת המגלה עד שכבר הפליג בזה ורצה להטיב לה באופן שלא תרגיש בו כדי שלא תתבייש מזה והוא מה שצוה שישולו לה מן הצבתים וכבר עשה לה כל זה בעבור החסד שעשתה לנעמי כמו שספר מצורף אל זה מה שהראתה מטוב לבבה עם ה' יתברך בבואה לחסות תחת כנפיו ולזאת הסבה תמצא מפני החסד שעשתה רות לנעמי והיתה עושה לה תמיד התעוררה נעמי לבקש לה מנוח אשר ייטב לה ונתנה לה עצה נתיישרה בה להנשא לבועז:

התועלת האחד עשר. הוא להודיע כי החומץ נאות בעתות החום כי בו מהתועלת כמו שזכרנו להשקיט הצמא ולחזק האצטומכא ולעמוד כנגד העפושים. ולזה אמר לה וטבלת פתך בחומץ. כמו שזכרנו:

התועלת השנים עשר. הוא להודיע שהנותן מנה למי שיבוש לבקש לו ממנה יותר אם לא תספיק לו ראוי שיתנו לו כשעור שיוסיף על מה שיצטרך לו כדי שיתברר שכבר הספיק לו. ולזה זכר שבועז הושיט לרות מהקלי מה שהספיק לה לאכול ולשבוע ולהותיר:

התועלת השלשה עשר. הוא להודיע אם יהיה אפשר שישיג האדם תועלת נפלא באמצעות פועל מה יהיה בו קצת עזות הנה אין ראוי שיאבד הטוב ההוא מפני בושתו בעשיית הפועל הזה אך ראוי שימעיט העזות בו כפי היכולת. ולזה תמצא שלא נמנעה רות מעשות מה שאמרה לה נעמי ללכת לשכב במרגלות בועז אך עשתה זה בלט בדרך שלא יודע לאיש ועשתה זה באופן שירגיש בה בבואה שם לשכב גם בלילה לא שכב לבה לשמור עצמה מגלוי ערוה ולזה תמצא שהיא לא היתה ישנה אך תכף ששאל בועז מי את ענתה לו בחכמה ובשכל לא בצורת מקיץ משנתו:

התועלת הארבעה עשר. הוא להודיע שמי שישאל טובה מאחד ראוי לו שיראה שהשואל הוא נותן לו בזאת השאלה כי בזה מפויס לבו ומסרת הבושת ממנו מה שלא יעלם כ"ש שיחויב זה כשיביא ההכרח אל שלא יתן לו בקשתו תכף לא מפני מנעו ממנו

זה מצד עצמו כי הוא חפץ מאד בזה אך לסבה אחרת כאלו תאמר שיאמר שראוי יותר שיעשה איש אחד רמוז מי שיעשה זה כי זה ממה שיביא לחשוב לשואל שהוא אמר זה לפי שאין רצונו לתת לו את שאלתו ויתייאש ממנה ויכאב לבו על מה שהשיגהו מהבושת בשאלת הדבר הזה. ולזה תמצא כי מפני שלא היה דרך לבועז לעשות בקשת רות אם לא אחר שיתברר לו שאין רצון הגואל הקרוב ממנו לגאל והיה מבואר שאם אמר זה לרות היתה מצטערת מאד מאד על מה שהשיגה מהבושת בבקשתה אותו כל שכן כשנתיישרה אל זה באמצעות זה הדרך אשר היה בו קצת עזות כי תחשוב שהוא מונע בקשתה הנה הקדים תחלה לאמר שהיא עשתה חסד גדול עם קרוביו בשאלתה זאת כאלו יאמר שהוא משועבד לה מאד על זה והבטיחה לעשות בקשתה אך התנצל כי יש גואל קרוב ממנו ואם לא יגאל הנה נשבע לה שיגאלנה ולזאת הסבה ג"כ רצה להראות לה עוצם תשוקתו לעשות רצונה ולהטיב לה ולזה השכים בבקר ונתן לה בעין יפה שש מדות שעורים להניח דעתה עד שיתבאר לה אמתת רצונו:

התועלת החמשה עשר. הוא להודיע שענין קיום המכר או החליפין ישלם כשיתן הקונה למקנה בפני עדים כלי שיקנהו ומדי קנותו הכלי יהיה מקנה לאחר הקנין ההוא או החליפין:

התועלת הששה עשר. הוא להודיע כי בדבר הנשואין ראוי שיהיו עשרה אנשים. ולזה ספר שכבר לקח בועז י' אנשים וזה כי לא הוצרכו לו עשרה לדבר העדות כי התורה אמרה על פי שנים עדים יקום דבר אך הוצרכו שם להשלים הנשואים בפניהם להיות שם פרסום ובחרם זקנים כדי שיתברך מברכתם כי לפי הנראה היה נהוג לברך את החתן בעת הסכמתו לישא אשה מה והוא מבואר שברכת הזקנים היא יותר נשמעת אל ה' יתברך שנשמעה תפלתם ונתברך בועז בברכתם כי ממנה יצא לו הזרע אשר יבנה את בית ישראל ויעמידם בשלם שבעניינים בעזרת ה' יתברך כמו שיעדו הנביאים מדבר מלך המשיח אשר יצא מדוד שיצא מרות. ה' ברחמיו יביאנו ימהר יחישה למען נראה ותקרב ותבואה עצתו להוציא ממסגר אסיר ומבית כלא יושבי חשך. אמן: